

Movium Fakta # I 2023

FRIA ELLER FÄLLA 2.0

För så bra åtgärder som möjligt för våra träd i offentliga miljöer har flera myndigheter och organisationer i Sverige gått samman för att ta fram denna modell som bygger på samarbete och att tydliggöra trädens värde innan åtgärder planeras.

Johan Östberg, Karin Sandberg och Erik Blomquist

Träd är värdefulla

Träd i offentliga miljöer, exempelvis, på begravningsplatser, alléer, parker, offentliga trädgårdar och andra offentliga miljöer är värdefulla ur många perspektiv. De kan ha höga natur- och kulturhistoriska värden och vara betydelsefulla för människors hälsa och livskvalitet. Träden har en positiv inverkan på människors välbefinnande, har stora ekonomiska värden och levererar ekosystemtjänster som t.ex. upptag av farliga partiklar och temperaturregulering.

Det är vanligt att träd i offentliga miljöer behöver åtgärdas, exempelvis på grund av säkerhetsskäl där skadade träd kan utgöra en risk för både personer och egendom, eller utrymmesbrist mellan träd och byggnader.

Många olika intressenter med olika kompetenser möts kring dessa träd, som fastighetsägare, parkarbetare, arborister, landskapsarkitekter, biologer och antikvarier. Alla olika intressenter har olika referensramar, språkbruk och synsätt, vilket

Medverkande

Följande myndigheter och organisationer har medverkat i projektet: Riksantikvarieämbetet, Naturvårdsverket, Trafikverket, Svenska kyrkan, SLU, Länsstyrelserna, Föreningen Sveriges stadsträdgårdsmästare och Föreningen Sveriges kyrkogårdsschefer.

ibland kan göra att de har svårt att förstå varandra. När åtgärder diskuteras finns det därmed en risk att de inblandade i första hand utgår från sina egna erfarenheter och intressen, med i många fall skilda uppfattningar om vad som är värdefullt och hur en åtgärd bör utformas. Ett gammalt ihåligt träd kan till exempel betraktas som skadat och i behov av att ersättas, men det kan också betraktas som en biologiskt värdefull livsmiljö för sällsynta arter och som bör stå kvar så länge som möjligt. Detta kan leda till konflikter och att det i slutändan inte blir den bäst lämpade åtgärden som genomförs i området.

För att underlätta samarbetet och få så bra åtgärder som möjligt för våra träd i offentliga miljöer har därför flera myndigheter och organisationer i Sverige gått samman för att ta fram denna modell som bygger på samarbete och att tydliggöra trädens värde innan man planerar åtgärden. *Fria eller fälla* är skriven för att användas av både förvaltare och myndigheter så att hanteringen av värdefulla träd i Sverige ska bli så pedagogisk, transparent och enhetlig som möjligt om man använder sig av modellen.

Stegvis arbetssätt

Modellen är ett arbetssätt i olika steg som inleds med en beskrivning av varför träden behöver åtgärdas och vilka förutsättningar som finns på platsen. Sedan görs en kartläggning av trädmiljöns

Gammal ihålig ek med mulm i kulturresevatet Gräfsnäs slottspark, Västra Götalands län. Området är ett populärt utflyktsmål med höga natur- och kulturhistoriska värden. Foto: Fabian Mebus.

och trädens värden samt vilken lagstiftning som berörs. Därefter tar man fram olika åtgärder som kan komma i fråga och väljer den som är bäst lämpad. En första version av modellen togs fram 2014 och reviderades under 2022. Det fanns en stor efterfrågan av en enklare metod att använda när bara några få träd behöver åtgärdas. Därför har modellen i version 2.0 delats upp i två metoder: Metod A för enkla fall och Metod B för komplexa fall. Dessutom har vissa parametrar justerats. Naturligtvis har även delar om lagstiftning uppdaterats för att vara aktuell.

Trädens värden

I modellen har vi utgått från tre olika värden: kulturhistoriska värden, naturvärden och sociala värden. Vi tar inte upp ekosystemtjänster som en egen kategori då många ekosystemtjänster ingår som del av de andra.

Kulturhistoriska värden

Träd i alléer, parker och på begravningsplatser är en del av det biologiska kulturarvet och är levande berättelser om människans närvaro. De har vanligtvis planterats och formats av speciella skäl, till exempel för att skapa stämning, uttrycka makt eller för att göra praktisk nytta såsom att ge foder till boskap eller skydd mot väder och vind. Träden speglar tidsanda, tradition, natursyn och estetik och kan i vissa fall vara kopplade till en intressant personhistoria. De kan ha pedagogiska värden och vara viktiga informationskällor för forskning. Träden kan även utgöra ett genetiskt kulturarv, det vill säga vara en särskild art, sort eller klon som har odlats av människan och som har anknytning till en specifik plats eller tidsperiod.

Naturvärden

Träd i parker, trädgårdar, alléer och begravningsplatser har stor betydelse för den biologiska mångfalden. En stor del av denna mångfald är knuten till gamla träd. Äldrade, grova och ihåliga träd är värdefulla för insekter, lavar, mossor och svampar. En hög biologisk mångfald ger oss stabilare ekosystem, som i sin tur förser oss med ekosystemtjänster. Träden är också viktiga för till exempel fladdermöss och hålhäckande fåglar. Orsaken till artrikedomen är att ett gammalt träd kan vara knotigt, ha

skrovlig bark, håligheter och döda vedpartier som erbjuder en mängd olika mikromiljöer.

Sociala värden

Träd i offentliga miljöer har stor betydelse för olika typer av sociala värden som till exempel hälsa, rekreation, motion, sociala möten, kontemplation, sorgearbete, estetiska upplevelser och känslan av identitet. Offentliga parker är särskilt viktiga områden för rekreation när de ligger i städer eller stadsdelar som saknar närhet till naturområden.

Naturlika miljöer är viktiga för återhämtning från mental trötthet och gröna miljöer ger mätbart förbättrad mental hälsa, förhöjt självförtroende och bättre koncentrationsförmåga och bidrar även till förbättrad fysisk hälsa. Parker och begravningsplatser används i hög grad för exempelvis promenader, umgänge och rekreation.

Åtgärder måste anpassas

Även om varje plats har unika förutsättningar att ta hänsyn till finns det allmänna riktlinjer för hur en förvaltare bör utforma åtgärder i olika miljöer.

I miljöer med höga kulturhistoriska värden är det avgörande att känna till det historiska sammanhanget och syftet med miljöns tillkomst. Sådan kunskap ger vägledning om hur man tar hänsyn till symmetri och annan arkitektonisk gestaltning, hur man kan tänka vid val av växtmaterial och bevarandet av enstaka trädindivider som bär på särskilda berättelser.

I miljöer med höga naturvärden är det oftast viktigast att bevara de äldsta träden och död ved antingen på plats eller i så kallade faunadepåer.

I miljöer med höga sociala värden är parametrar som trygghet, säkerhet, användbarhet, estetik och upplevelse viktiga att ta hänsyn till vid utformning av trädmiljön. Ibland kan enstaka träd, särskilt gamla, grova individer ha höga symboliska värden och vara extra viktiga att bevara.

Framgångsrikt arbetssätt

Den här metoden bygger på att alla aktörer samarbetar. Vi vet att ett bra samarbete oftast leder till bra resultat där alla blir nöjda. En förutsättning för detta är att värdena är tydligt beskrivna och att samtliga inblandade är beredda att dela med sig av sin kunskap, att lyssna och lära av andra.

Målet med arbetet med vård, underhåll, restaurering och nyetablering av träd i offentliga miljöer bör vara att tillgodose så många värden och intressen som möjligt vid samtliga åtgärder. För att lyckas med detta är det en fördel att fokusera på gemensamma intressen, konstruktiva lösningar och kompromisser.

De flesta värden – både kulturhistoriska, biologiska och sociala – gynnas av att träden mår så bra som möjligt och ges förutsättningar att bli gamla. Andra gemensamma nämnare är exempelvis att bekämpa allvarliga trädskjudomar och att upprätthålla kontinuitet av trädmiljöer genom att plantera nya träd.

Alla inblandade bör, utöver kunskap inom sina egna sakområden, sträva efter att få kunskap om övriga värden knutna till träden. Detta gäller såväl planerare, beslutsfattare och handläggare som markägare, utförare och sakkunniga inom olika ämnen.

Konflikter beror i många fall på okunskap snarare än ovilja att samverka. Trädens olika värden måste vara kända, specificerade och beskrivna för att man ska kunna ta hänsyn till dem när beslut fattas och åtgärder genomförs.

Prestigelöst förhållningssätt

Den modell för avvägning mellan olika värden och intressen som beskrivs här kräver ett prestigelöst förhållningssätt. Alla måste vara beredda att inför beslut och i avvägningssituationer förutsättningslöst analysera trädmiljöns olika värden för att gemensamt kunna avgöra vad som bör prioriteras i den aktuella miljön. Det innebär också att alla måste vara beredda att acceptera att de värden man har till uppgift att företräda och försvara i vissa lägen kommer att bli lägre prioriterade än andra. Oftast går det att hitta konstruktiva lösningar som gynnar mer än ett värde, samtidigt som man håller sig inom lagens ramar.

Samarbete kräver tid

Ofta stupar ett konstruktivt samarbete mellan olika sektorer och aktörer på tidsbrist. För att kunna göra avvägningar mellan olika intressen krävs det att samtliga berörda har tid på sig att ta reda på fakta, diskutera avvägningar och planera åtgärden.

Det tar därför – åtminstone initialt – mer tid att använda den modell som föreslås här än att hantera frågor och handlägga ärenden utifrån ett mer begränsat perspektiv där endast ett eller ett fåtal värden beaktas. Förhoppningsvis leder dock arbetssättet till mer långsiktigt hållbara och välförankrade beslut, samtidigt som risken för bristfälliga underlag i ansökningar minskar.

Fria eller fälla-modellen

Innan man planerar hur en åtgärd ska utformas måste platsens värden kartläggas, samt en bedömning göras av hur värdena bäst kan bevaras och helst även utvecklas. För att göra en korrekt kartläggning och förslag till åtgärd krävs att:

- samtliga värden beskrivs
- hänsyn tas till platsens och förvaltningens förutsättningar
- en kontroll gentemot lagstiftningen görs för att se om åtgärden kräver tillstånd eller dispens.

Skilj på miljö och träd

I modellen skiljer vi på träden och miljön i sin helhet. Med miljön menas det större sammanhanget som träden ingår i. Det kan till exempel röra sig om en enskild allé i landsbygds- eller stadsmiljö, en gods- och herrgårdsmiljö, en begravningsplats eller en park i ett bostadsområde.

Faktaruta

Värdenas parametrar har vi hämtat från de senaste riktlinjerna inom respektive område i Sverige. För kulturhistoriska värden baseras parametrarna på Riksantikvarieämbetets *Plattform för kulturhistorisk värdering och urval*. För naturvärden hämtas parametrarna från *Åtgärdsprogrammet för särskilt skyddsvärda träd, Svensk standard SS 199000:2014, Naturvärdesinventering avseende biologisk mångfald (NVI) – Genomförande, naturvärdesbedömning och redovisning samt AHA – en enkel metod för prioritering av vedentomologiska naturvärden hos träd i sydsvenska park- och kulturmiljöer*. För de sociala värdena baseras parametrarna på en kombination av riktlinjer från internationella organisationer såsom Europeiska hälsomyndigheten, forskningsresultat som sammanställt i bland annat *Green Cities Good Health* samt i svenska myndigheters rekommendationer.

Först efter att miljön och träden har värderats är det dags att diskutera konkreta åtgärder. En åtgärd som bedöms som felaktig i en viss miljö kan vara den mest lämpliga i en annan miljö. Det kan till exempel vara motiverat att lämna högstubbar eller döende träd i en miljö som bedöms ha extra höga naturvärden medan det kan vara olämpligt att lämna sådana träd i en miljö som bedöms ha extra höga kulturhistoriska värden. På samma sätt kan olika typer av beskärningar vara lämpliga i vissa miljöer men inte i andra.

Två metoder

Det finns två varianter av modellen: Metod A, för enklare fall, kan användas för att exempelvis byta ut några döda träd i en allé, och Metod B, för de mer komplexa fallen, kan användas för de tillfällen då hela miljöer berörs.

Vid användande av Metod A kan det vara förvaltaren, verksamhetsutövaren eller den som tänker utföra åtgärden som tar reda på vilka värden som finns i området, vilken lagstiftning som berörs och därefter vilken åtgärd som är den mest lämpliga. Här finns checklistor att fylla i för att tydligt se vilka värden som finns i området. Sedan ansöker förvaltaren eller verksamhetsutövaren om dispens eller tillstånd hos ansvariga myndigheter.

En komplett ansökan som innehåller alla viktiga beskrivningar och underlag kommer att gå betydligt snabbare att handlägga än en ansökan som behöver kompletteras.

Vid användande av Metod B blir det bäst resultat om förvaltaren eller verksamhetsutövaren i ett tidigt skede kallar samman olika personer som kan representera de olika sakområdena. Tillsammans tar de, med hjälp av mer avancerade checklistor, reda på vilka värden som finns i området.

Modellens steg

Oavsett vilken metod som används är de olika stegen desamma.

Steg 1. Beskrivning av problem- och målbild

Förvaltaren eller verksamhetsutövaren beskriver problembilden och de bakomliggande motiven för att genomföra en åtgärd samt målbilden för området. Denna beskrivning bör på ett konkret sätt ge svar på frågan varför förvaltaren eller

verksamhetsutövaren anser åtgärden är befogad och vilket resultat som förväntas.

Steg 2. Beskrivning av platsens egenskaper och förutsättningar för förvaltning

Förvaltaren eller verksamhetsutövaren beskriver platsens och trädens fysiska förutsättningar samt möjligheten till förvaltning på platsen som har betydelse för utformningen av själva åtgärden. Det kan också finnas en koppling till lagstiftning.

Exempel på områden som kan behöva beskrivas är: trädanläggningens egenskaper, drift och skötsel, ekonomi, infrastruktur över och under mark, markförhållanden och annat som har betydelse för träden samt arbetsmiljö och säkerhet.

Steg 3. Kartläggning av vilka värden som finns på platsen

Området som berörs av den planerade åtgärden, kartläggs översiktligt genom att fylla i checklistorna för kulturhistoriska värden, naturvärden och sociala värden. Observera att ekosystemtjänster inte är en egen kategori men att ekosystemtjänster kan ingå i alla tre.

Metod A

Metod A för de enklare fallen har en checklista för varje värde. Checklistorna består av totalt nio parametrar. Tre parametrar för bedömning av miljöns

Flödesschema

- ☐ **Steg 1** Beskrivning av problem- och målbild
- ☐ **Steg 2** Beskrivning av platsens egenskaper och förutsättningar
- ☐ **Steg 3** Kartläggning av vilka värden som finns på platsen
- ☐ **Steg 4** Behov av juridisk prövning
- ☐ **Steg 5** Förslag på olika tänkbara åtgärder utifrån problembild, förutsättningar, lagstiftning och värden
- ☐ **Steg 6** Val av bäst lämpad åtgärd
- ☐ **Steg 7** Skicka in en ansökan
- ☐ **Steg 8** Handläggning av ärendet hos myndigheten
- ☐ **Steg 9** Genomför åtgärden

Tabell för översiktlig bedömning av kulturhistoriska värden

Miljön (den kulturhistoriska miljö som omger träden, inklusive byggnader, anläggningar, vägar, mm.)	Ja	Nej
1. Området ligger inom en utpekad eller på annat sätt känd kulturmiljö	☐	☐
2. Området ligger inom en skyddad kulturmiljö	☐	☐
3. Området har kulturhistoriskt samband med trädet eller träden	☐	☐
Trädet/träden som berörs av den planerade åtgärden	Ja	Nej
4. Trädet eller träden som en del i trädanläggningen utgör ett viktigt inslag i kulturmiljön	☐	☐
5. Trädet eller träden som en del i trädanläggningen har anlagts och sköts utifrån en gestaltningsmässig avsikt eller planterats till minne av en händelse eller person	☐	☐
6. Trädet eller träden är av en viss art, sort eller klon som har särskild betydelse för gestaltningen	☐	☐
7. Trädens art, sort eller klon, gestaltning och beskärning, är specifik för den aktuella kulturmiljötypen och kan vara karaktäristisk i trakten/regionen	☐	☐
8. Trädet eller träden har en tydlig prägel av pågående eller tidigare regelbunden beskärning	☐	☐
9. Trädet eller träden som en del i trädanläggningen har anlagts och sköts för att uppnå praktiska eller ekonomiska syften	☐	☐

Tabell för översiktlig bedömning av naturvärden.

Miljön (den omgivande biotop eller det ekologiska landskap som träden är en del av)	Ja	Nej
1. Området har stor förekomst av särskilt skyddsvärda träd	☐	☐
2. Området ligger i en värdetrakt enligt grön infrastruktur, eller förbinder en eller flera värdetrakter	☐	☐
3. Området har förekomst av rödlistade arter	☐	☐
Trädet/träden som berörs av den planerade åtgärden	Ja	Nej
4. Trädet har stamhåligheter	☐	☐
5. Trädet är över 1 meter i diameter i brösthöjd	☐	☐
6. Trädet är gammalt (över 200 år för ek, bok, tall och gran eller 140 år för övriga trädslag)	☐	☐
7. Trädet hyser rödlistade arter, eller är själv en rödlistad art	☐	☐
8. Trädet har grov bark, barklös ved, omfattande savflöde, tickor eller andra vedsvampar	☐	☐
9. Trädet är en högstubbe med en höjd på minst två meter eller innehåller mycket död ved	☐	☐

värden och sex parametrar för bedömning av trädens och trädanläggningens värden. Parametrarna bedöms som antingen ”ja” (stämmer helt eller till övervägande del) eller ”nej” (stämmer inte alls eller endast i mycket liten utsträckning). De sex sista parametrarna används för bedömning av de träd som påverkas av den planerade åtgärden. Finns stora skillnader mellan trädindividerna och

deras värden bör man fylla i en checklista för varje träd eller grupp av träd, eftersom träden kan behöva behandlas olika beroende på vilka värden de har.

Checklistorna är inte utformade på ett sådant sätt att de blir jämförbara. Vissa parametrar överlappar varandra, vilket dock inte gör dem mindre användbara i detta sammanhang.

Tabell för översiktlig bedömning av sociala värden

Miljön (platsen och omgivningen som träden är en del av, så som den uppfattas av människor som vistas där)	Ja	Nej
1. Miljön besöks eller passeras av många människor eller är ett besöksmål	☐	☐
2. Miljön är en plats för sorgearbete, rekreation eller sociala möten och upplevelser	☐	☐
3. Miljön är avskärmd från störande påverkan i omgivningen	☐	☐
Trädet/träden som berörs av den planerade åtgärden	Ja	Nej
4. Trädet har ett stort symboliskt eller identitetsskapande värde	☐	☐
5. Trädet eller trädet som en del i trädanläggningen är viktigt för den rumsliga uppfattningen av platsen	☐	☐
6. Trädet är en viktig del av utsikten för många människor	☐	☐
7. Trädet är del av en viktig lek- eller rekreationsmiljö	☐	☐
8. Trädet har höga estetiska värden	☐	☐
9. Trädet är ovanligt stort eller mycket gammalt	☐	☐

Metod B

För metod B är det i detta steg som förvaltaren eller verksamhetsutövaren sammankallar olika sakkunniga. Eftersom parametrarna för den fördjupade bedömningen är komplexa är det inte möjligt för en och samma person att beskriva områdets samtliga värden och bedöma de parametrar som ingår i modellen. Det är viktigt

att medverkande representeras på ett sätt så att alla aspekter och problem kommer upp på ett tidigt stadium, annars finns risk för tidsödande överklaganden och kompletteringar senare i processen. Det är även viktigt att förvaltaren och verksamhetsutövaren är med i arbetsprocessen för att förklara förhållandena på platsen och vilka åtgärder som är möjliga att genomföra. Gruppen

Tabell för bedömning av miljöns kulturhistoriska värden.

	A	B	C	D
1. Miljöns kulturhistoria är läsbar och kan förstås	☐	☐	☐	☐
2. Miljön ger möjligheter att utvinna kunskap	☐	☐	☐	☐
3. Miljön återspeglar en kortare och avgränsad tidsperiod	☐	☐	☐	☐
4. Miljön återspeglar en längre tidsperiod (lång läsbar kontinuitet)	☐	☐	☐	☐
5. Miljön är kännetecknande för ett visst kulturhistoriskt utvecklingsförlopp	☐	☐	☐	☐
6. Miljön är kännetecknande för regionen	☐	☐	☐	☐
7. Miljön är förebildlig eller har haft särskild betydelse för den kulturhistoriska utvecklingen	☐	☐	☐	☐
8. Miljön är sällsynt (prioriteringsparameter)	☐	☐	☐	☐
9. Miljön är hotad (prioriteringsparameter)	☐	☐	☐	☐
10. Förvaltningsförutsättningar är goda (prioriteringsparameter)	☐	☐	☐	☐

Tabell för bedömning av trädens och trädanläggningens kulturhistoriska värden

	Ja	Nej
1. Trädet eller träden som en del i trädanläggningen har tydligt kulturhistoriskt samband med omgivningen	☐	☐
2. Trädet eller träden som en del i trädanläggningen är genom val av arter/sorter och gestaltning uttryck för den tidsperiod under vilken den anlades	☐	☐
3. Trädet eller träden som en del i trädanläggningen utgör ett viktigt inslag i kulturmiljön	☐	☐
4. Trädet eller träden som en del i trädanläggningen har anlagts och sköts utifrån en gestaltningsmässig avsikt eller planterats till minne av en händelse eller person	☐	☐
5. Trädet eller träden är av en viss art, sort eller klon som har särskild betydelse för gestaltningen	☐	☐
6. Trädens art, sort eller klon, gestaltning och beskärning, är specifik för den aktuella kulturmiljötypen och kan vara karaktäristisk i trakten/regionen	☐	☐
7. Trädet eller träden har en tydlig prägel av pågående eller tidigare regelbunden beskärning	☐	☐
8. Trädet eller träden som en del i trädanläggningen har anlagts och sköts för att uppnå praktiska eller ekonomiska syften	☐	☐

Tabell för bedömning av miljöns naturvärden

	A	B	C	D
1. Området har stor förekomst av särskilt skyddsvärda träd	☐	☐	☐	☐
2. Området ligger i en värdetrakt enligt grön infrastruktur eller förbinder en eller flera värdetrakter	☐	☐	☐	☐
3. Området har förekomst av rödlistade arter	☐	☐	☐	☐
4. Området har element som gynnar rödlistade arter	☐	☐	☐	☐
5. Området har lång kontinuitet	☐	☐	☐	☐
6. Området har långsiktig ekologisk funktionalitet	☐	☐	☐	☐
7. Området är av en biotoptyp som är sällsynt eller har minskat mycket	☐	☐	☐	☐
8. Inom området står de särskilt skyddsvärda träden tillräckligt tätt	☐	☐	☐	☐
9. Träden i området har en variation i ålder	☐	☐	☐	☐
10. Träden står fritt från mindre träd och sly och området sköts regelbundet för att hållas öppet	☐	☐	☐	☐

Tabell för bedömning av trädens och trädanläggningens naturvärden

	Ja	Nej
1. Trädet har stamhåligheter	☐	☐
2. Trädet är över 1 meter i diameter i brösthöjd	☐	☐
3. Trädet är gammalt (över 200 år för ek, bok, tall och gran eller 140 år för övriga trädslag)	☐	☐
4. Trädet hyser rödlistade arter eller signalarter	☐	☐
5. Trädet har grov bark, barklös ved eller omfattande savflöde	☐	☐
6. Trädet är en högstubbe eller innehåller mycket död ved	☐	☐
7. Trädet har tickor eller andra vedsvampar	☐	☐
8. Trädet är en rödlistad art	☐	☐

Tabell för bedömning av miljöns sociala värden

	A	B	C	D
1. Miljön besöks eller passeras av många människor.	☐	☐	☐	☐
2. Miljön ger möjlighet för kontemplation, sorgearbete, eftertanke och återhämtning.	☐	☐	☐	☐
3. Miljön är avskärmd från störande påverkan i omgivningen.	☐	☐	☐	☐
4. Miljön ger möjlighet till rekreation, motion och sociala möten.	☐	☐	☐	☐
5. Miljön ger estetiska upplevelser.	☐	☐	☐	☐
6. Miljön förmedlar en känsla av identitet eller samhörighet.	☐	☐	☐	☐
7. Miljön ger upplevelse av trygghet.	☐	☐	☐	☐
8. Miljön är tillgänglig.	☐	☐	☐	☐
9. Miljön utgör en bristvara.	☐	☐	☐	☐
10. Miljön ligger tätortsnära och är samtidigt ett av få grönområden.	☐	☐	☐	☐

Tabell för bedömning av trädens och trädanläggningens sociala värden

	Ja	Nej
1. Trädet eller trädet som en del i trädanläggningen är känt och välbesökt.	☐	☐
2. Trädet har ett stort symboliskt eller identitetsskapande värde.	☐	☐
3. Trädet eller trädet som en del i trädanläggningen är viktigt för den rumsliga uppfattningen av platsen.	☐	☐
4. Trädet eller trädet som en del i trädanläggningen är en viktig del av utsikten för många människor.	☐	☐
5. Trädet eller trädet som en del i trädanläggningen är del av en viktig lek- eller rekreationsmiljö.	☐	☐
6. Trädet eller trädet som en del i trädanläggningen har höga estetiska värden.	☐	☐
7. Trädet eller trädet som en del i trädanläggningen bidrar till att skapa en plats som är skyddad från vind, sol eller insyn.	☐	☐
8. Trädet är ovanligt stort eller mycket gammalt.	☐	☐

arbetar sedan tillsammans i alla de följande stegen. För metod B finns två tabeller för varje värde. Först värderas den miljö där träden eller trädanläggningen finns med hjälp av en checklista bestående av tio parametrar, sedan värderas trädet eller träden som påverkas av den planerade åtgärden med hjälp av en checklista bestående av åtta parametrar.

Parametrarna för värdering av miljön bedöms på en fyrgradig skala. **A:** stämmer helt. **B:** uppfylls i betydande omfattning. **C:** endast i någon eller några mindre delar av en miljö eller i miljön som helhet men endast i starkt begränsad omfattning. **D:** stämmer inte alls. Parametrarna för värdering av träden bedöms på en tvågradig skala med

”ja” eller ”nej”. Observera att det är endast de träd som berörs av den planerade åtgärden som behöver bedömas. Om det finns stora skillnader mellan trädindividerna och deras värden bör man fylla i en checklista för varje träd eller grupp av träd, eftersom träden kan behöva behandlas olika beroende på vilka värden de har. De träd som bedöms som värdefulla ritas ut på en karta så att alla kan se vilka träd som är extra viktiga att ta hänsyn till.

Steg 4. Behov av juridisk prövning

Förvaltaren eller verksamhetsutövaren måste undersöka om särskilda bestämmelser gäller i området samt ta reda på vilka åtgärder som lagstiftningen tillåter.

Steg 5. Förslag på olika tänkbara åtgärder utifrån problembild, förutsättningar, lagstiftning och värden

När alla värden blivit kartlagda och det blivit tydligt vilka bestämmelser som gäller i området är det förvaltaren eller verksamhetsutövarens uppgift att ta fram förslag på olika tänkbara åtgärder.

Att redovisa olika tänkbara åtgärder minskar risken att förbise andra, kanske mer långsiktigt hållbara lösningar.

I detta arbete kan följande metod användas:

- Beskriv noll-alternativet, det vill säga vad som händer om ingenting görs.
- Beskriv olika tänkbara lösningar för att åtgärda problembilden utifrån platsens egenskaper och förutsättningar.
- Ange för- och nackdelar med olika lösningar och hur de påverkar miljöns kulturhistoriska värden, naturvärden och sociala värden.
- Beskriv om de olika lösningarna är förenliga med de bestämmelser som eventuellt gäller i området och vad som i förekommande fall

skulle kunna motivera tillstånd eller dispens från dessa bestämmelser.

Steg 6. Val av åtgärd

Nu är det dags att välja och beskriva den åtgärd som är mest lämplig. Det bör vara den åtgärd som på bästa sätt tar hänsyn till områdets värden och de bestämmelser som gäller i området samt i sig själv som den är kostnadseffektiv och hållbar med avseende på den långsiktiga förvaltningen. Det är viktigt att redovisa hur den valda åtgärden leder till att uppnå den målbild som beskrivits i steg 1.

Steg 7. Skicka in ansökan

Om det behövs en juridisk prövning ska en ansökan skickas in till rätt myndighet (om det inte krävs myndighetsprövning går man direkt vidare till steg 9, genomförande av åtgärden).

Steg 8. Handläggning hos myndigheten

Hos myndigheten sker nu arbetet med handläggning av ärendet.

Steg 9. Genomför åtgärden

De handgripliga detaljerna bör visas för den som får i uppdrag att genomföra själva åtgärden.

Birger Jarls ek vid Essingeledens trafikplats i Stockholm. Eken sägs vara uppemot 800 år gammal och har en diameter på drygt två meter i brösthöjd. Gamla träd som denna ek har ofta stora sociala värden och kan engagera många människor. Foto: Leif Gren.

Tabell över de vanligaste lagstiftningarna och bestämmelserna som berör träd i offentliga miljöer

Lagstiftning	Prövande myndighet
Landskapsbildsskydd	Länsstyrelsen
Riksintressen	Bevakas av länsstyrelsen men prövas av olika myndigheter beroende på typ av ärende
Natura 2000	Länsstyrelsen
Naturresevat och kulturresevat	Länsstyrelsen gällande statliga resevat, kommunen gällande kommunala resevat
Naturminne	Länsstyrelsen
Biotopskydd	Länsstyrelsen, Skogsstyrelsen i skogsmiljöer
Strandskydd	Kommunen (i vissa specifika fall länsstyrelsen)
Samråd om väsentlig ändring av naturmiljön	Länsstyrelsen, Skogsstyrelsen i skogsmiljöer
Artskydd och fridlysning	Länsstyrelsen
Byggnadsminne	Länsstyrelsen
Statligt byggnadsminne	Riksantikvarieämbetet
Kyrkligt kulturminne	Länsstyrelsen
Områdesbestämmelser	Kommunen (i vissa specifika fall länsstyrelsen)
Marklov	Byggnadsnämnden i kommunen

Slutord

Även om målet med Fria eller fälla-modellen är att hitta lösningar som gynnar eller åtminstone tar hänsyn till alla värden så behöver man i vissa fall göra prioriteringar. Med hjälp av de ifyllda tabellerna blir det enklare att hitta en samsyn kring dessa prioriteringar. Vi hoppas att denna metod kommer till stor användning runt

om i Sverige och bidrar till att fler personer får upp ögonen för trädens alla värden. Vi hoppas också på att åtgärderna för träden blir mer anpassade efter trädets alla värden. Vill du veta mer så kan du ladda ner hela skriften "Fria eller fälla" samt tillhörande checklistor från Riksantikvarieämbetets webb: www.raa.se/fria-eller-falla/

Vid stora åtgärder som här i Ängsö slottspark, Västmanlands län, är det viktigt att informera allmänheten. Just denna dag var pressen inbjuden för att kunna sprida information om åtgärderna och varför de är nödvändiga. Foto: Karin Sandberg

Läs mer:

Boverket. 2018. *Ekosystemtjänster i detaljplanläggning*. https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/Allmant-om-PBL/teman/ekosystemtjanster/metod_planering/dp/

Höjer, O. & Hultengren, S. 2004. *Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd i kulturlandskapet*. Rapport 5411. Naturvårdsverket, Stockholm. <https://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/620-5411-2.pdf>

Jansson, M. 2012. "Kunskapssammanställning". I *Hela staden – argument för en grönblå stadsbyggnad*. Stad och Land Nr 183. Movium, Sveriges Lantbruksuniversitet, Alnarp. <http://www.movium.slu.se/system/files/news/9265/files/helastaden-1.pdf>

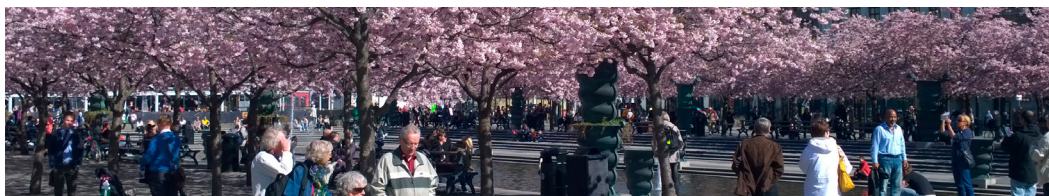
Johansson, K. 2011. *Kulturhistorisk bedömning av parker och grönområden – en metodutveckling*. Byggnadshistorisk rapport 2011:4. Stockholms stadsmuseum, Stockholm. <https://www.yumpu.com/sv/document/read/19906459/kulturhistorisk-bedomning-av-parker-och-gronomraden-en->

Plattform Kulturhistorisk värdering och urval: grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet. 2014. Riksantikvarieämbetet, Stockholm. <http://www.raa.se/varderingochurval>

Svensk standard · SS 199000:2014, Naturvärdesinventering avseende biologisk mångfald (NVI) - Genomförande, naturvärdesbedömning och redovisning

Sörensson, M. 2008. "AHA – en enkel metod för prioritering av vedentomologiska naturvärden hos träd i sydsvenska park- och kulturmiljöer". I *Entomologisk tidskrift* 129(2): 81–90.

Green Cities: Good Health (2022). *Green Cities: Good Health*. Tillgänglig via: https://depts.washington.edu/hhwb/Top_Introduction.html

Om författaren

Johan Östberg är landskapsingenjör och docent. Han arbetar som konsult på Trädkontoret och på Nature Based Solution Institute AB (svb).

Karin Sandberg är nationell koordinator för åtgärdsprogrammet för särskilt skyddsvärda träd. Länsstyrelsen i Västmanlands län.

Erik Blomquist är park- och skogschef i Smedjebackens kommun och har representerat Föreningen Sveriges Stadsträdgårdsmästare i arbetet med Fria eller fälla 2.0.

Bilder

Ovan: Kungsträdgården, Stockholm. Foto: Anders Ohlsson Sjöberg.

Omslagsbild: Sege Park, Malmö. Foto: Johan Östberg.

